

SZAUTER LAJOS

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELLÁTÁSI GONDJAIRÓL

Az emberiség története nem szűkülökdi háborúkban. Persze békeszerződésekben sem, hiszen a háborúk után igen sok „örök időre szóló béke” kötött, amit igyekeztek minél gyorsabban megszegni. Ha valaki az elmúlt korok fegyveres küzdelmeit elemzi, hamar észreveszi, hogy a nagy háborúk igen sok esetben nem az egyik, vagy másik fél legyőzésével fejeződtek be, hanem igen sokszor mindkét fél anyagi kimerülése miatt értek véget.

A háború kimenetelére, a fegyveres küzdelem végső alakulására minden korban jelentős hatást gyakorolt a hadviselő országok anyagi teljesítőképessége. Ez a képesség határozta meg egyben a fegyveres erők szükségletei kielégítésének mértékét. A csapatok anyagi biztosításának rendszere minden időben a hadművészet követelményeinek függvénye volt. A fegyveres erők számára szükséges anyagokat az ellátó szolgálatnak kellett eljuttatnia a csapatokhoz. Az ellátás érdekében létrehozott szervezet mintegy összekötő láncszemet alkotott a fegyveres erők és az anyagi bázisok között. Felépítésének, feladatainak, működésének mindenkor összhangban kellett lennie a fegyveres erők tevékenységével, illetve az általuk alkalmazott technikai eszközök követelményeivel és lehetőségeivel.

Az anyagi szolgálat helye és szerepe a történelem során igen nagy változáson ment keresztül. Az ó- és középkorban az anyagi szolgálat feladata az élelemellátás és utánszállítás volt, hiszen fegyvere (túlnyomórészt csak szálfegyvere) mindenkinek volt. A saját, vagy ellenséges halottak, sebesültek fegyverét azonnal átvehette bárki, pótlása nem jelentett nehézséget. A ruházat, egyéb felszerelés primitív volt, a velük való ellátás a katonai vezetőknek nem jelentett gondot.

Amikor azonban az ellátás a siker szempontjából fontossá vált, a híres hadvezérek nem kis energiát fordítottak ennek megoldására. Példaként vehetjük a II. pun háború idejéből Hannibált, aki, mielőtt híres útját az Alpokon át megkezdte, nem kevés málhásállatot vont be az élelem és poggyász szállítására,

A XVIII. század hadviselésében fellelhetők olyan jelenségek, amelyek azt bizonyítják, hogy egyes vezérek döntő harcok nélkül, manőverekkel próbálták a háborút megnyerni. Igyekeztek az ellenséget elvágni ellátó bázisaitól, s így kicsikarni a győzelmet.

Az ellátás megszervezésében új szint hozott Napóleon, aki igen nagy figyelmet szentelt az anyagi szolgálatnak. Ez indokolt is volt, mivel a nagy létszám nem tette lehetővé a teljes szükséglet szállítását, vissza kellett térni a helyi beszerzéshez, de ezt nem a korábbi fosztogató módszerrel, hanem igen szigorú fegyelem mellett igyekezett megvalósítani.

A tömeghadsereg ellátásának kérdése élesen vetődött fel Magyarországon 1868-ban, amikor az országgyűlés december 5-én megszavazta a véderőről, a honvédségről és a népfölkelésről szóló törvényeket (XL—XLII. tc.) Ez a törvény az ellátó szolgálattól megkövetelte a tömeghadsereg ellátásának való megfelelést.

Az 1878. július 29-én kezdődő okkupációban az ellátó szolgálat nem tudta folyamatosan biztosítani az osztrák—magyar hadsereg szükségleteinek kielégítését, s bár október 20-ára sikerült elfoglalni Boszniát és Hercegovinát, a 7410 fős emberveszteség, s a 100 milliós költség súlyosan érintette a katonai és politikai vezetést.

Az 1880-as évek végén a feszült nemzetközi helyzet arra készítette a katonai vezetést, hogy keresztülvigye a hadsereg, ezen belül az ellátó szolgálat modernizálását. Ezt a célt szolgálta az 1889. január 8-án a képviselőházban véderőről szóló módosított törvényjavaslat vitája, melyet a parlament 1889. április 11-én hosszú vita után fogadott el (1889. VI. tc.).

A fegyveres erők ellátásának korszerűsítése is a parlament elé került 1890. március 20-án. A kapitalista nehézipar, a gépgyártás, a közlekedés rohamos növekedése nemcsak a kapitalizmus gazdasági és politikai arculatát alakította ki, hanem a hadsereg és a hadviselés anyagi-technikai bázisát is. A nehézipar, a gépgyártás, a mezőgazdaság és a népesség gyors növekedése a háborúk megvívásának új feltételeit teremtette meg.

A századfordulóra és az azt követő évtizedben általánosan elterjedtek a nagy tűzerejű fegyverek: ágytáras ismétlő puskák, géppuskák, gyorstüzelő lövegek. Az ismétlő puskával percenként 10—12 lövést lehetett leadni, a géppuskák tűzgyorsasága ugyanakkor 250 lövés volt. A lőtávolság elérte a 2000 métert. Az emberi izomerő helyett elsősorban a technika, a tűz vált az ellenség pusztításának döntő eszközévé. A hadművészet új korszakba, a háború gépi korszakába, a milliós tömeghadseregek, a tűzfegyverekkel való tömeges pusztítás korszakába lépett.

Az Osztrák—Magyar Monarchia hadbiztosait a bécsi hadbiztosi tanfolyam készítette fel beosztásuk ellátására. A képzés irányítói figyelembe vették Engelhard tanácsosnak, az 1870/71. évi háború vezető hadbiztosának elméletét, aki 1870-ben úgy foglalt állást az ellátásról, hogy: „aki mindent rekvirálni akar, az keservesen fog csalódni, épp úgy mint az, aki mindent az utánszállítás által gondol pótolni, még akkor is, ha vasúti összeköttetések és jó utak állnak rendelkezésére.”

Engelhard megítélése szerint: „kétszeresen, sőt háromszorosan kell a hadsereg szükségletét biztosítani, ha minden eshetőséggel szemben a nélkülözéstől meg akarjuk kímélni”.

Az első világháború borzalmaival, de nem utolsósorban tanulságait a történészek még a méreteiben és borzalmaiban nagyobb második világháborút követően is tanulmányozták, s teszik ezt napjainkban is. A két világháború között számtalan visszaemlékezés, tanulmány jelent meg a résztvevők, illetve a történészek tollából. Minden visszaemlékezés, vagy dokumentum értékű műben megtalálhatók az ellátás kérdései, hatásuk a harctevékenységre.

Valamennyi, általam tanulmányozott műből szinte kiált az a megállapítás, hogy minden szintű parancsnok rendkívül rövid idő alatt megtanulta: az anyagi ellátás soha el nem hanyagolható feltétele a sikernek.

Amikor a katonai vezetés ezt elfelejtette, törvényszerű volt a kudarc, emberek tömegeinek céltalan halála. Erre talán elég megemlíteni a szerbiai támadás

összeomlását. Nem telt el sok idő a világháborúból, s előfordult, hogy a hadműveletek célja az anyagi ellátás lett.

Az imperialista országok kormányai az első világháborút megelőző években különös gonddal készültek a háborúra. Kialakították a szövetségesi rendszereket, az erős hadseregeken felül soha nem látott létszámú kiképzett tartalékokat alakítottak ki.

A politikai és katonai vezetés azonban majd minden országban úgy alakította ki terveit, hogy sem a korábbi háborúk tapasztalatait, sem az új társadalmi-gazdasági viszonyokat nem vette súlyának megfelelő mélységben figyelembe.

A tervezésből teljesen kimaradt a gazdaság mozgósításának megtervezése — megszervezése, átállításának kidolgozása a hadi szükségletek kielégítésére. Ennek oka, hogy nem akadt közgazdász, aki ne azt tartotta volna, hogy a háború a közgazdaság összeroppanása nélkül nem tarthat tovább 3—4 hónapnál. Valószínű, hogy nem volt hatástalan az anyagi ellátásra az a tény, hogy minden ország — a koalíciókra való tekintet nélkül — igyekezett hadászati terveit önállóan, egyeztetés nélkül kidolgozni, a szövetségesekre pedig áthárítani a katonai terhek minél nagyobb részét.

Az anyagi szolgálat felkészítésének alapját képezi a vezetés elképzelése a háború lefolyására. Megállapítható, hogy az első világháborút közvetlenül megelőző időszakban a különböző tervek arra irányultak, hogy az ellenséget már a szétbontakozási körletekben kell megsemmisíteni, ezzel biztosítani a győzelmet a lehető legrövidebb idő alatt.

Már az 1914-es hadjárat bizonyította a hadászati tervek csődjét. Gyorsan kellett a nemzetgazdaságokat és a személyi tartalékokat mozgósítani, mivel az arcvonal egyre növekvő igényeit csak így lehetett kielégíteni. Tehát amit a hadviselő felek elmulasztottak a felkészülés alatt megoldani — a hadászati tartalékok szétbontakoztatása és a gazdaság háborús vágányokra történő átállítása —, már a háború első időszakában az egyik döntő problémává vált.

*

A világháború előkészületein belül szükséges vizsgálat alá venni a haderő felszerelését, ezek főbb jellemzőit. Megállapítható, hogy a Monarchia hadserege kiképzettség tekintetében (a háború szerint is) nem maradt el a környező államokétól. A világháborút megelőző évek fegyverkezési hajszája, a munkaalkalmat kereső hadiüzemek folyamatosan segítették elő a fegyverzettel való ellátást.

Ha általában vizsgáljuk a felszerelés helyzetét, megállapítható a politikai és katonai vezetés elgondolása a háború lefolyásáról, ugyanis a felszerelési eszközökből és anyagokból általában csak kisebb tartalék készletek kerültek letárolásra, s ezek utángyártására sem történtek meg a megfelelő előkészületek.

A gyalogsági fegyverek közül az ismétlőpuska korszerűnek volt mondható, de kevés tartalék állt rendelkezésre, s a mozgósítás után felállított alakulatokat sokszor elavult fegyverekkel látták el.

A tüzérségi fegyverek között megtalálható volt az 1860-as évek mozsarai és vaságyúit mellett a legmodernebb 30,5 cm-es motoros mozsár is. A szűk keresztmetszet talán a lőszerhelyzet jelentette a hadvezetés számára. A csapatok első ellátási szükségletén felül alig rendelkezett a hadsereg lőszerrel, s az országban a hüvelygyártáshoz szükséges réz is csak igen szerény mértékben volt biztosítva.

Műszaki anyagból a felkészülés általában megfelelőnek mondható, a háború megkezdésekor biztosítani tudták a szükségleteket.

Minden katonát elláttak kötszercsomaggal, az önálló dandárok és hadosztályok pedig kellően felszerelt egészségügyi intézettel rendelkeztek. A hadtestek és hadseregek alárendeltségébe kórházak, gyengélkedőházak, illetve kórházvonatok, egészségügyi raktárak tartoztak.

Az orvosok száma már a világháború elején kevésnek bizonyult, és súlyos mulasztás történt a járványos megbetegedésekre történő felkészítés területén.

A hadsereg részére — a lovasságot kivéve — csukaszürke egyenruhát rendszerezítettek. Ez a szín nem vált be, a háború folyamán sötétebb, úgynevezett tábori szürkével pótolták. Teljesen hibás döntés volt, hogy az olasz hadszíntérre kék színű egyenruhát készítettek. Nem volt megoldott, hogy a tisztek a legénységgel azonos ruházatot viseljenek. Hátrányos volt, hogy a különböző fegyver- és csapatnemek ruházatának szabása eltért egymástól, ami a tömeggyártás megvalósulását gátolta. A felső vezetés csak 1916-ban rendelte el az egyéges ruházatot a hadsereg számára. A lábbelivel való ellátottság alacsony színvonalú volt, s a cipőgyárak is csak nehézkesen és hosszabb idő után tudtak alkalmazkodni az igényekhez. Ehhez hozzájárult, hogy bőráru kevés volt, s elkésve történt intézkedés a hadseregnek levágott és elhullott állatok bőrének felhasználására.

A ma katonája talán át sem érzi az ellátás megvalósulásában a mozgókonyhák, főzőládák, tábori sütődék rendszerbe állításának jelentőségét. A világháborút megelőző időszakban kerültek a fenti eszközök a Monarchia hadseregének állományába, ami korszakalkotónak nevezhető változás hozott.

A hadi gazdaszat-közigazgatási állomány

A szolgálat alapvető feladata volt, hogy térben és időben gondoskodjék a hadsereg anyagi szükségletéről úgy, hogy az rendelkezzen a harctevékenységhoz és fenntartásához szükséges anyagokkal. Ez felölelte a fegyverzetel, lőszerrel, műszaki, egészségügyi, ruházati és élelemennyaggal történő ellátást. A szolgálat feladata volt a fenti anyagok beszerzése, kezelése, felhasználásra történő kiadása és elszámolása. Az anyagi szolgálat vezetését a hadbiztonsági tisztviselők, a végrehajtást általában a csapatszámvivők — a m. kir. honvédségnél a gazdaszati tisztek — látták el.

A hadtápszolgálat célja, feladata háborúban

A hadtápszolgálat feladatát a különböző utasítások, szabályzatok rögzítették. Az E—57 utasítás szerint a hadtápszolgálat célja a háborúban lévő csapatok hadműveleti és harcképességének folyamatos fenntartása, ami magában foglalja:

a) a hadrakelt sereg körletének annak szükségleteire való legmesszebbmenő kihasználását;

b) a mögöttes országrészről mindannak az utánszállítását, ami a hadrakelt sereg körletéből meg nem szerezhető;

c) a hadrakelt seregtől visszaküldendő személyek és javak visszaszállítását;

d) a távíró-, távbeszélő és postaösszeköttetések, a vasutak, szárazföldi és víziutak fenntartását, helyreállítását, vagy létesítését;

e) a működő hadseregek mögött levő terület biztosítását;

f) rombolásokra és erődítésekre, továbbá a biztonságba való helyezésre, a kiűrésre vonatkozó rendszabályok előkészítését a visszavonulás esetén;

g) a tábori és egészségügyi rendőri szolgálat kezelését;

h) a megszállt ellenséges területek közigazgatását.¹

Az utasítás szabályozta a hadtápszolgálat irányításának kérdéseit, s ebben meghatározta:

„A működő főparancsnokság megadja a hadtáp főparancsnokságnak a hadtápszolgálat kezelésének egységes szabályozására szükséges általános irányelveket. A hadtáp főparancsnokság megteszi az összes, a hadseregeknél a hadtápszolgálat vezetésére és a hadrakelt sereg, a mögöttes országrész közötti közlekedésre szükséges intézkedéseket és szabályozza azokat a kérdéseket, melyek több hadseregnél közösek.

Szükség szerint kiutalja a hadseregeknek a még rendelkezésre álló hadtáp csapatokat, rendelkezési egységeket, személyi tartalékokat, mozgó és állandó intézeteket, munkaerőket, szállító eszközöket stb. és elrendeli az esetleg szükséges kiegyenlítés módját és idejét.”²

Az utasítás második fejezete elrendelte, hogy minden hadműveletet mind személyi, mind anyagi vonatkozásban teljesen elő kell készíteni. A felhasznált anyagok pótlásáról idejében kell gondoskodni, annak elkerülése érdekében, hogy ne forduljon elő hadművelet kudarca anyagi előkészületlenség miatt.

Az utasítás előírta, hogy a szükségletek kielégítéséről lehetőleg több csatornán kell gondoskodni, ami biztosítja az egyik ellátási forma kiesése esetén is a csapatok ellátását.

Az utánszállításokkal kapcsolatban az utasítás kimondta, hogy az foglalja magában az összes szükségleteknek — mind a hadrakelt sereg körletéből, mind a mögöttes országrészből — a szükségleti helyekre történő szállítását. Általános elvként határozták meg, hogy az utánszállításokat úgy kell végrehajtani, hogy a szállítóeszközök lehetőleg ritkán kerüljenek váltásra, s a szállítmányok a málházás helyétől átrakás nélkül jussanak el a felhasználókhoz.

Az egészségügyi szolgálattal kapcsolatos feladatokat — mivel ez a szolgálati ág igen sok problémával küzdött — külön szeretném hangsúlyozni. Az utasítás X. fejezete szerint:

„Az egészségügyi és állategészségügyi szolgálat éppúgy kiterjed a beteg és megsebesült személyek, illetve megbetegedett és megsérült lovak ellátására és kezelésére, mint szigorú egészségügyi-rendőri szolgálatkezelés által az egészségre káros befolyások távoltartására és megszüntetésére.”³

A ruházat és felszerelés ellátásában elv volt, hogy mozgósítás esetén az állományt elvileg új ruházattal kellett felszerelni. A ruházati hiányok pótlását a következő módon kívánták megoldani:

— a csapatok és intézetek készleteiből, továbbá az elhaltaktól és elesettektől, valamint a mögöttes országrészbe visszszállított betegektől és sebesültektől elvett készletből;

— a zsákmányolt ruházati és felszerelési készletekből;

— a hadrakelt sereg körletében történő vásárlás és harácsolás által;

— a mögöttes országrészből történő utánszállítás által.

*

Az ellátószolgálat működésével kapcsolatban már az 1913. évben végrehajtott ellenőrzések és gyakorlatok feltártak olyan hiányosságokat, melyek a tevékenységre nagymértékben kihatottak.

3 E—57. Ut. Hadtápbiztosítás 1914. Hadtudományi Könyvtár.

2 Uo. I. Fejezet.

1 Uo. X. Fejezet.

A Honvédelmi Minisztérium 1913-ban kiadott értékelése az ellátószolgálattal kapcsolatban megállapította:

„A csapatvonattal (mai terminológiával csapathadtáp — Sz. L.) való célszerű

Az ellátó szolgálat működésével kapcsolatban már az 1913. évben végrehajtott intézkedés és annak ollyszerű vezetése, valamint teljesítő képességének teljes mértékben való fenntartása a csapat harcképességének egyik alapfeltétele. A csapatgyakorlatok alatt szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy még sok a kívánnivaló. A csapatvonatnál alkalmazandó személyzet szakmai kiképzésének meg kell felelni a csapatparancsnoknál a hadtáp helyes alkalmazása iránti érzék fokozásának, hogy a hadtápparancsnokok rendelkezéseit és javaslatait tudják helyesen megítélni és elősegíteni.

A csapatgyakorlatok tapasztalatai azt mutatják, hogy a hadtáp csak azt a parancsot kapja, hogy a »hadtáp követi a csapatot«. Ezt a parancsot a hadtáp rendszerint szó szerint igyekszik végrehajtani abból a hiedelemből kiindulva, hogy akkor felel meg legjobban a parancsnok szándékainak, ha a hadtáp közvetlenül a csapatoszlophoz csatlakozik, s így mindig kéznél van még azon áron is, ha az ember és ló erejének utolsó megfeszítése történik, tekintet nélkül arra, hogy az hadműveleti, vagy harcászati szempontból indokolt-e vagy sem. Lépten-nyomon tapasztalható, hogy a legkisebb visszavonulás esetén vonatrészek, főleg mozgókonyhák a saját rajvonalba, vagy az elé kerülnek, sőt nem egyszer az ellenség rajvonalaiba kerülnek (ez a háború során többször előfordult — Sz. L.), továbbá, hogy szemrevételezés nélkül a csapatokat olyan utakra is követik, ahol a hadtáp elakad, s így a harcvonal mögött visszavonuló csapatok számára nehéz helyzetet teremtenek.

A hadtápparancsnok igen gyakran elhanyagolja a lovak és hadtápanyag állandó fenntartására irányuló kötelességszerű gondoskodást anélkül, hogy ezért bárki által felelősségre vonatnék. A hadtápkatonák étkezéséről gyakran nem gondoskodtak. Általában nagyon sok felesleges ember tartózkodik a hadtápnál, főleg a mozgókonyhánál.”⁴

A gyakorlatok tapasztalatainak realitását jól jellemzi a Honvédelmi Miniszter 1914. május 13-i intézkedése, melyben megállapítja:

„A múlt évi csapatgyakorlatok alkalmából az az észrevétel merült fel, hogy a gyakorlatra kivonult hadosztályhoz beosztott hadbiztosági tisztviselők nem voltak tájékoztatva a csapatok tartózkodási helyéről és az élelmezési helyzetről. Ez okból az élelmezés minőségéről és mennyiségéről nem győződhetek meg, pedig sok esetben előfordult, hogy a legénység nem kapta meg azt, ami megillette volna. Ha a hadbiztosági tisztviselők kötelességeiket teljesítik, nem fordulhat elő, hogy az élelmezés minősége és mennyisége miatt panaszok és kifogások merüljenek fel, hogy a legénység megrövidíttessék.”⁵

A következőkben szeretném az első világháború hadbiztos tábormokai által, eredeti okmányok felhasználásával megírt mű alapján érzékeltetni az anyagi szolgálat helyzetét a világháború időszakában.

Az ellátás mindig a politikai és katonai vezetés elhatározását kell, hogy szolgálja, annak biztosítása érdekében kell megszervezni és felkészíteni. 1914. tavaszán a Monarchia az alábbi háborús tevékenységgel számolt:

- a) részleges mozgósítás Szerbia és Montenegro ellen: „B” (Balkán) háború,
- b) általános mozgósítás Olaszország ellen: „R” (Russland) háború,
- c) általános mozgósítás Olaszország ellen: „I” (Italien) háború.

⁴ Hadtudományi Könyvtár Sz. 3297. Észrevételek a csapatvonat alkalmazásáról illetőleg. HM Bp., 1914.

⁵ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) 8. osztály. 234. csomó. 1915. május 23. HM 1441. szám.

A fentiekből látható, hogy a katonai vezetés egyidejű orosz, olasz és balkán háborúra nem készült fel. Ilyen helyzet bekövetkezésével nem számolt.

A diplomáciai tárgyalások alatt a Szerbia—Montenegro ellen mozgósított csapatok vasúti felvonulása megkezdődött. Sőt, már harmadik napja útban volt az „P” háború esetén az északi hadszínterre tervezett „B” csoport is.

Az orosz lépés a hadvezetőséget olyan időben érte, melyre felkészülés nem történt. Ez abban nyilvánult meg, hogy Oroszország fellépése akkor következett be, amikor a „B” csoport szállítása már megkezdődött, de még nem fejeződött be.

1914. augusztus 9-től Oroszország ellen a katonai felvonulás a teljes vasúti lehetőség kihasználásával indult meg. Galíciába naponta száznegyven száz-tengelyes vonat érkezett be kb. 7000 vagonnal. Az üres szerelvények visszairányítását is beleszámolva 800 száz-tengelyes vonat volt mozgásban mintegy 40 000 vasúti kocsival.

A kirakóállomásokról a csapatok erőltetett menetben kerültek előrevonásra, ami torlódásokat, a csapatok között feszültségeket, végső soron pedig a személyi és lóállomány kimerülését eredményezte. Pl. a 35. gyaloghadosztály 1914. augusztus 24-én pihenőnapot kért, mert a hadosztály két nap alatt rossz úton 76 km utat tett meg, ami különösen a bevonult póttartalékos állományt viselte meg, párosulva a nehéz hadi felszerelés és az augusztusi meleg okozta nehézségekkel. A napi menetnorma 25—30 km volt, egy katonának 20 kg-ot kellett vinnie.

A csapatoktól beérkezett jelentéseket a XII. hadtest vezérkari főnöke (mai terminológiával törzsfőnök — Sz. L.) terjesztette a hadseregcsoport-parancsnoksághoz az alábbi szövegben:

„... a hadtest valamennyi része 90 km-t tett meg az első három menethapon, ezért feltétlen szükséges az egész hadtest számára az egy napi pihenő. Ha ily ütemben leszünk továbbhajszolva, teljesen kimerült és félig éhenhalt csapatokkal fogunk harcba lépni. Békegyakorlatoknál átlag 15 km-ben volt a hadseregek naponkénti metteljesítménye megszabva, mert ilyen teljesítmény mellett a tömegmozgásoknál mindig előforduló súrlódások még leküzdhetők.”

A háború kezdetén a szállítások területén sok gondot okozott, hogy a szállítást végrehajtó vonatok (hadtáp szállítóoszlopok — Sz. L.) tulajdonképpen rögtönzések voltak, mivel a hadtáp szállítóeszközöket a felvonulási körletben, a helyszínen felfogadott kocsisok, járművek és lovak alkották. 7—8 kocsira jutott egy tartalékos altiszt, vagy közlegény, 80 kocsit vezetett egy vonatcsapatbeli tartalékos tiszt, vagy tiszthelyettes. Érthető, hogy ezen körülmények eredménye az lett, hogy az első meneteknél a vég nélküli oszlopokhoz, egyforma menetütemhez egyáltalán nem szokott kocsisok és lovak folytonos torlódást okoztak. Ehhez járult még a parancsnoki állomány ismerethiánya a szállítóoszlopok vezetésében. Talán érthető, hogy a háború első 2—3 hónapjában a csapatok egységesen a hadtáp szállítóoszlopok miatt keseregtek, ugyanis rendszeresen akadályozták a meneteket, s amikor lőszer, vagy élelem kellett, soha nem voltak megtalálhatók.

Mivel a parancsnoki állomány békében nem szervezte a szállítást, a háború első időszakában sokszor előfordult, hogy a mélyen az ellenséges országok belsejébe, távolfelderítésre kiküldött lovashadosztályok magukkal vitték élelmezési oszlopukat, ami mintegy 400 db lovaskocsit jelentett. Ezek alapvetően 6 napi abrakot szállítottak, sok esetben dús gabonatermő területre.

*

A katonai felső vezetés a szállítási nehézségek miatt 1914 augusztusában az északi hadszíntéren a Kummer hadseregcsoport, illetve az 1. hadsereg ellátása érdekében tervelte a Visztula, mint szállítási lehetőség igénybe vételét.

A vízi szállítást indokolta a területen található orosz vasút korlátozott teljesítőképessége, illetve az eltérő nyomtáv. Ilyen szállítási módra azonban a Monarchia nem készült fel, erre sem műszaki, sem egyéb anyag a szükséges mennyiségben nem állt rendelkezésre. A németek az Oderánál átadtak ugyan mintegy 100 bárkát, de ezek nem játszottak lényeges szerepet az ellátásban annál is inkább, mivel az orosz seregek szeptember elején elsüllyesztették azokat.

A szállító szolgálat első jelentős csődje Lemberg és Galícia részeinek kiürítése idején érezte hatását. A hadsereg-, valamint hadtápfőparancsnokság intézkedései eltértek egymástól, ugyanis a hadtápanyagok elszállítása a tényleges kiürítést megelőzve már augusztus 31-én megkezdődött. Az anyagi eszközök hátraszállítása a lakosságból rémületet váltott ki, a hátraszállító vonatok forgalmi akadályt okoztak a vasúton. Lembergtől nyugatra a bekövetkezett vasúti szerencsétlenség, a torlódások miatt százával álltak a vonatszerelvények. A kocsioszlopok, mivel parancsot egyáltalán nem, vagy alig kaptak, szervezetlenül, pánikszerűen vonultak vissza, amit még szeptember 3-án sem lehetett megállítani.

Az orosz hadszíntéren az első támadó hadművelet alatt (1914. augusztus 18.—szeptember 16. — Sz. L.) a beállott veszteségek, a személyi állomány kimerülése szükségessé tette a Monarchia csapatainak visszavonását, felkészítését a további hadműveletekre. A támadó hadművelet veszteségei igen nagyok voltak, amit bizonyítanak az alábbi adatok:

Veszteségek:

322 000 személy
110 000 ló
216 löveg
515 lőszerszállító kocsi
6 tábori vasútosztály
7 hadosztály egészségügyi intézet
12 tábori kórház
5 mozgó tartalékkórház
2 tábori gyengélkedőház,

ezen kívül nagyon sok mozgókonyha, jármű és anyag.

Ahogy a csapatok támadása tért nyert, s eltávolodtak a vasútállomásoktól, az utánszállítás egyre nehezebbé vált. Az utak állapota alig tette lehetővé a fogatolt járművek számára a mozgást, s október 12-én a problémák, melyek eddig főleg élelmezésre terjedtek ki, áttevődtek egyéb, főleg lőszeranyagokra is.

A lovak — a rossz időjárás és takarmányhiány miatt — lesoványodtak, teljesítőképességük erősen lecsökkent. Ebben az időben az utánszállítás teljes megszakadása döntően azért nem következett be, mert a seregek a csapatoknál levő készletek felhasználása előtt vonultak vissza.

1914 november—december hónapban, mivel a harctevékenységek körletének gazdasági lehetőségeit a csapatok folyamatosan és maximálisan igénybe vették, az ellátás különösen nehézé vált.

Az utánszállítást ebben az időszakban az is nehezítette, hogy a hideg idő miatt a sebesültek hátraszállításának fő módja a vasút volt, s ez korlátozta az anyagok szállítását.

A hadtápfőparancsnokság úgynevezett „Anyaggyűjtő állomásokat” csak november végétől kezdett létesíteni. Az ellátás tekintetében a háborút megelőzően olyan nézet uralkodott el, hogy a szükségleteket legcélszerűbb közvetlenül a hátszorból a csapatokhoz irányítani, s így a tábori raktárak ügye nem került megoldásra. A háború azonban bebizonyította, hogy ez a módszer nem mindig alkalmazható, megoldást csak a hadseregek közelében létrehozott raktárak jelenthetnek.⁶

*

Az anyagi szolgálat felkészítésének helyzetét elemzi tanulmányában Steiner Vilmos, bemutatva a kassai katonai parancsnokság élelmezési szolgálatának munkáját.

Ebben bemutatja, hogy 1914-ben is elkészültek a hadbiztosság mozgósítási tervei, s jelentést tettek arról, hogy a kassai raktárakban tárolt mozgósítási tartalék készletek — főleg zab és liszt — a mozgósítás első szükségleteit, elsősorban pedig az útnak indítandó tábori sütődék és típusvonatok szükségletét nem fogják fedezni. Pótlásukra azonban nem történt intézkedés.

A mozgósítás elrendelése a hadbiztosságnál olyan problémákat vetett fel, melyekre korábban senki nem gondolt. A mozgósítási terv szerint a hadbiztosság teljes személyzete — kettő fő kivételével — elvonult. Az első napokban a készlethiányok, valamint az új személyek felkészületlensége okozta a legtöbb gondot.

A kassai parancsnokság Kárpátokba eső része gyorsan hadszíntérré vált. A visszavonulás következtében Galiciában hihetetlen mennyiségű élelmiszer semmisült meg. Ezért a visszavonuló hadsereg élelemellátása csaknem teljesen az utanszállításra alapozódott, ami szinte megoldhatatlan feladat elé állította a kassai hadbiztosságot.

A legsúlyosabb feladatnak a visszaözönlő sebesültek ellátása bizonyult, mert a sérülteknek csak kis részét lehetett kórházvonatokkal szállítani, nagyobb része hevenyészett, a legszükségesebb berendezéseket is nélkülöző sebesültszállító vonatokon került a mögöttes területre.

Súlyosbította a problémát a bekövetkezett kolera- és vérhasjárvány. Az „M” tervek szerint a kassai helyőrségi kórházat ezer ágy befogadására kellett kibővíteni. A háború megindulása után két hónappal Kassán már 20 000 sebesült, főleg járványos beteg zsúfolódott össze, akiknek sem orvosi, sem élelmezési ellátása nem volt megszervezve, mivel ilyen tömeg fogadására nem történtek előkészületek.

Most éreztette hatását a kiképzés azon irányzatának egyoldalúsága, hogy elsődleges a támadás. A visszavonulást — főleg ily méretekben — szinte elképzelhetetlennek tartották.

Ebben az egyébként is a végső erőfeszítést igénylő időszakban érkeztek Magyarország területére az első német csapatok, melyek ellátását a menetvonal vasútállomásain kialakított élelmezési állomásoknak kellett biztosítaniuk.

A forgalom megnövekedésén túl a nehézséget fokozta, hogy a bécsi Hadügyminisztérium távirati utasítást adott ki, mely szerint a német kívánságokat feltétlenül ki kell elégíteni.

A mai fülnek talán furcsán hangzik, de tény, hogy már 1914 őszén egy új utánpótlási cikk kezdett gondot okozni a hadtápszolgálatnak, s ez a széna- és szalmaszükséglet biztosítása volt. Semmiféle „M” tervben, vagy szabályzatban

⁶ Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914—1918) 1—3. kötet. Budapest, é. n. passim.

nem vették számításba azt a lehetőséget, hogy a harctérre szénát és szalmát kelljen szállítani.

Azt, hogy milyen mennyiségről volt szó, jelzi: 1916 elejétől kezdve, ameddig a szükségletek beszerezhetők voltak, a kassai és a nyíregyházi raktárak naponta egy-egy, a miskolci élelmezési raktárak pedig naponta kettő 100 tenyeges takarmányvonatot indítottak útnak.

A vasúti élelmezési állomások egy nem tényleges élelmezési tiszt, egy-két altiszt és 20—30 beosztott élelmezési katonából álltak. A mozgósítástól kezdve a vasúti élelmezési állomások élelemmel való ellátásról, még a békében megkötött szerződések alapján, egyes helyi vállalkozók gondoskodtak. Ez a helyzet az anyaghiányok miatt rövidesen tarthatatlanná vált, s ekkor a hadbiztossághoz lettek utalva.

A nagyobb állomásokon — Hatvan, Miskolc, Sátoraljaújhely — nagyobb csapatmozgás nélkül is naponta 10 000—15 000 reggeli, ebéd, illetve vacsora került általában kiosztásra. A német szállítmányok megjelenése után a készletet ki kellett egészíteni teával, szardíniával, sajttal, vagy marmeláddal, mivel a szalonna és a szalámi nem felelt meg a német kívánalmaknak.⁷

Szállítóeszközök, utánszállítás

A hadrakelt sereg részére szükséges anyagokat a vonatcsapatoknak kellett a meghatározott időre és helyre szállítani. A vonatcsapatok két alapvető tagozatra osztoztak:

I. Csapatvonat, mely szállította a csapattest részére a naponkénti közvetlen szükségletet, részletesen:

- a) mozgókonyhákat a napi ételkészítésre
- b) eleségkocsikat az elrendelt élelmezési készletekkel ember és ló számára
- c) málhacocsikat a legszükségesebb málha szállítására,
- d) szerszám- és szerelékkocsikat a legszükségesebb szerszámok számára (tábori kohók, vágató eszközök stb.)

A csapatvonat általában kincstári járművekből állt, melyek békében a csapatoknál előtalálhatók voltak.

Annak érdekében, hogy a csapatvonat ne akadályozza a szükségesnél jobban a manőverek végrehajtását, felosztották ütközet- és málhavonatra. Az ütközetvonat a csapatvonat azon részét szállította, mely meghatározó volt az ellátás szempontjából (mozgókonyhákat, élelem-, szerszám- és szerelékkocsikat) és folyamatosan követte a csapatokat.

A málhavonat szállította mindazon eszköz- és anyagszükségleteket, melyek a harctevékenységhez nem voltak okvetlenül szükségesek.

II. Hadseregvonat, ahol a csapatok és a magasabb parancsnokságok anyagait szállították, részletesen:

1. Mozgó tartalékintézetek
 - a) lőszertartalék-intézetek
 - b) tábori egészségügyi intézetek
 - c) tábori élelmező intézetek
 - d) utász tartalékintézetek és hadihídvonatok
 - e) vonat tartalékintézetek
2. A magasabb parancsnokságok vonata.

⁷ HL Tanulmánygyűjtemény, 659. sz. A volt kassai katonai pság. élelmezési szolgálata a világháború alatt. Steiner nyá. hbs.

A hadseregek várható alkalmazásából adódóan azok felszerelése háromféle volt: tábori; hegyi; vegyes.

A lényeges különbség elvileg az volt, hogy míg a tábori felszerelésnél a hadtápok kocsikból (lófogatú, önjáró) álltak, addig a hegyi felszerelésnél ezek szerepét a málhásállatok, esetleg teherhordó emberek vették át. A vegyes felszerelésnél a készletek egy részét kocsikon, másik részét málhásállatokon szállították. A csapatkötelékbe tartozó járműveken (málhásállatokon) kívül az út-közet- és eleségvonat kincstári járművekből, kincstári szerszámmal alakult, de a fogatolás a mozgósítás során bevonult lovakkal történt. Parancsnok, felügyelő és a hajtószemélyzet katoná volt. A mozgósítást a csapat maga végezte, a lovakat a polgári hatóságok állították elő, s bizottság választotta ki az alkalmasakat. Annak érdekében, hogy a felvonulás gyorsítható legyen, a fogatolt járművek személyzettel együtt általában a várható alkalmazás területéről kerültek biztosításra. Ezekből alakították meg a szállítóoszlopokat és a különböző hadtáp intézeteket.

A gépkocsioszlopok békeelőkészítése gyenge volt. A gépjárművek egy része már az átvételkor hadihasználatatlan volt, ami pedig átvételkor üzemképes volt, az a hosszú menet alatt karbantartási hiányok miatt szenvedett károsodást. A gyorsan beálló gumi- és benzinhiány tovább nehezítette használhatóságukat.

Az utánszállításban a hiányosságok közvetlenül a harctevékenységek megindulása után jelentkeztek, úgyszólván minden hadszíntéren. Az utánszállítás rendszerében a problémák okai közül kiemelném az anyagi ellátás tervezésének hiányait, a hadműveletek teljes anyagi előkészületek nélküli megkezdését. Hangsúlyozni kell, hogy a seregtest-parancsnokságok a valóságos helyzetnek meg nem felelő, túlzott szállítási igényekkel léptek fel, melyek kielégítését a Hadügyminisztérium igyekezett teljesíteni, ez viszont azzal jár, hogy a vasúti végállomásokon, elosztó állomásokon torlódások keletkeztek, az anyagot nem tudták átvinni, s ezáltal nagy része megromlott, miközben a csapatok már az első időszakban éheztek.

Az utánszállítások végrehajtását jelentősen befolyásolta az utak állapota, át-eresztőképessége. A közúti hálózat mind Galíciában, mind Szerbiában gyenge volt, ami a szállítóoszlopok teljesítményének csökkenéséhez vezetett.

Az úthálózat állapota és a rendszeresített szállítóeszközök között éles ellentmondás fedezhető fel. A lőszerraktárak egy része még az 1854 M kincstári kocsikkal rendelkezett, amelyek a hegyes terepen jórészt alkalmatlannak bizonyultak.

A csapatok, látva az utánszállítás problémáit, természetesen igyekeztek segíteni magukon. Ez abban nyilvánult meg, hogy úgynevezett „vadvonatot” képeztek, ami ugyan növelte az élelmezési stb. készleteket, de csakhamar a kétszeresére emelkedett a szállítólépcsők kiterjedése, s ez akadályozta a csapatok mozgását és manőverét.

Az utánszállítást nehezítette az az elv, hogy a csapatok szükségleteit közvetlenül a hátszárzból kívánták biztosítani, ami azt jelentette, hogy a háború elején úgynevezett közbülső raktárak nem voltak. Ez egyben azt is jelentette, hogy a vasútvonalakon kis tételben kerültek szállításra különböző anyagok, de nem volt ritka eset, hogy főleg fegyvert szállítottak a csapatok részére, ugyanakkor a sebesültek, halottak fegyverei útban voltak a hátszárzág felé.

Az utánszállítás helyzetére döntő hatással volt a háború lefolyásáról vallott politikai nézet, mely szerint, „mire a lomb lehullik”, véget ér a háború. Ha pedig a politikai és katonai vezetés véleménye ez volt, logikus, hogy a téli szállításokra való felkészülés nem történt meg. A szállítóoszlopok téli időjárásra

történi felszerelése a következőképpen nézett ki: a mély hóban, vagy a fagyott felületű utakon a forgókerekes kocsik nehezen haladtak, a használható eszköz ebben az időszakban a szán volt. Ebből azonban a Monarchia területén kevés volt, a kerekek szántalpra való lecserélése viszont azzal a veszéllyel is járt, hogy amennyiben hirtelen olvadás áll be, a szánok gyakorlatilag alkalmatlanná válnak.

Segített a szállítási feladatok megoldásában az az intézkedés, hogy az ország területéről a kocsik és lovak saját kocsisokkal együtt vonultak be. Ezeket a fogatokat az állam bérbe vette, s így a tulajdonjog nem változott, ami azt eredményezte, hogy a kocsisok alapvető érdeke volt tulajdonuk megkímélése, a lovak és kocsik jó állapotban tartása.

*

A vasúti szállítás folyamatosságának biztosítása már a háború kezdetén meghatározó jelentőségű volt. A honvédelmi miniszter 1914. augusztus 17-én elrendelte, hogy „a vasutaknál alkalmazásban levő szolgálatköteles egyének a bevonulás alól a mozgósítás 40. napjáig való felmentése — valamint a vasútvonal parancsnokságok által elrendelt felmentések 40. mozgósítási napon túl is bizonytalan időre érvényben maradnak.”

Annak érdekében, hogy a harcoló csapatok ellátása folyamatos legyen, már 1914. augusztus 23-án elrendelték a hadsereg által feladott szállítmányok soron kívüli felvételét, s azonnali továbbítását.⁸

A szállítóeszközök nagy száma, a forgalom megszervezésének hiánya miatt az előrevonások alatt olyan nagymérvű torlódások keletkeztek az utakon, hogy sok helyen szinte megbénult a forgalom, a személyi állomány lemaradt csapattól. 1914. november 19-i jelentés szerint a 39. honvéd gyaloghadosztály csapataitól az alábbi létszám maradt le a közlekedés miatt:⁹

- 9. honvéd gyalog ezredtől 900 fő
- 10. honvéd gyalog ezredtől 600 fő
- 16. honvéd gyalog ezredtől 300 fő
- 11. honvéd gyalog ezredtől 1000 fő

A szállítások végrehajtását sok esetben a vasútállomások bürokratikus munkája is befolyásolta. Egyes állomások megtagadták a katonai szállítmányok felvételét okmánykitöltés, vagy egyéb formai ok miatt, ami különösen élelemanyagnál sokszor romlást, a csapatoknál pedig ellátatlanságot okozott.¹⁰

1915-ben a lovak állapota — főleg az orosz hadszíntéren — annyira leromlott, hogy az az utánszállítást alapjaiban befolyásolta. A 39. honvéd gyaloghadosztály javaslattal fordult a hadtápfőparancsnoksághoz, hogy a málhásállat-vezetőket jutalommal tegyék érdekeltté a lovak állapotának javításában.

A főparancsnokság rendeletben reagált, mely tartalma: „azon javaslata, hogy málhásállatok vezetőinek jutalom utaltassék ki azon céllal, hogy a málhásállatok jobb állapotba jussanak, hogy részükre ezen személyek részéről kiméletesebb bánásmód biztosíttassék — el nem fogadható. Ha az általános tilalom dacára a málhásállat vezetők továbbra is hibáznának, úgy a fegyelem és rend elleni kihágásért bírói eljárás alá veendők.”¹¹

1916-ban már olyan nagymérvű volt a lovak és járművek számának csökkené-

8 HL I. Világháború. 4682. doboz. Szállítások. B. I. 76/b/44. 1914. aug. 23.

9 HL I. Világháború. 39. honv. gy. ho. 1266. doboz. 5458. o. Napi leírás. 1914. nov. 10.

10 Uo. 4682. doboz. Szállítások 1914—1918. B. I. 76/b. 38. Rendelet élelmiszerek szállítására.

11 Uo. 1276. doboz. 1915. Dec. 14. Anyagi Intézkedés, 983. o. Lovakkal való bánásmód.

se, hogy minden eszközzel igyekeztek az előljárók visszaszorítani a csapatok igényléseit.

A hadseregfőparancsnokság 22/111. PKt. 12. számú rendeletében olvasható, hogy: „a hadseregfőparancsnokság a lovak és járművek számának a lehetőség szerinti csökkentésére törekszik. A hadtestparancsnokságoknak csak a legsürgősebb igényléseket szabad elfogadniok és továbbítaniok. Lovak utánszállítása a közeli időben ki van zárva. A csapatok, intézetek és vonatok által csak felülvizsgált, a valóságos szükségletet bizonyító beadványok terjesztendők elő.”¹²

1917-ben, mivel a mezőgazdasági termelés elmaradt a szükséglettől, a hadviselés pedig egyre több járművet igényelt, olyan helyzet állt elő, amely már a csapatok harcképességére gyakorolt hatást.

1917. március 15-i feljegyzés szerint: „az utóbbi időben a csapatok lóállományának erőállapota ijesztő mértékben megromlott. Az elhullott lovak száma már oly nagy, hogy komolyan veszélyezteti a csapatok lóállományát és ebből kifolyólag harcképességét.”¹³

Egészségügyi biztosítás

Az északi harctéren már 1914 szeptemberében olyan súlyos egészségügyi problémák álltak elő, melyekkel a Minisztertanács ülésén kellett foglalkozni. Az 1914. szeptember 29-i ülés jegyzőkönyvében található:¹⁴

„A belügyminiszter úr előadja, hogy a jelen háborúban a sebesülések és megbetegedések száma olyan nagy, mellyel szemben azok elhelyezésére a rendelkezésre álló eszközök elégtelenek. Hasonló rendkívüli követelmények támadnak a harcoló csapatok körében kitört kolera, vérhas okozta tömegfertőzés következtében.

Százszámra szállítják a hadműveletek területéről a kolerás betegeket, akiknek elhelyezése sürgős intézkedést követel. Javasolta több fűthető barakk-kórház létesítését, a fővárosban és vidéken egyaránt, továbbá bizonyos útvonalak mentén fekvő vasúti állomások mellett. Erre 10 014 000 korona szükséges.”

A járvány terjedése szükségessé tette, hogy minisztertanácsi szinten október hónapban ismét a járvány képezze az egyik ülésen az egyik napirendi pontot.¹⁵ Ezen az értekezleten a belügyminiszter olyan jelentést terjesztett elő, hogy az északi harctérről visszaáramló beteg és sérült katonák által behurcolt járvány miatt számos intézkedést foganatosított a járvány terjedésének megakadályozása céljából. Ezek szerint az északi harctérről érkező katonák csak öt napi előzetes orvosi megfigyelés után kerülhetnek az ország belsejébe. Ennek érdekében 14 városban — Nyitra, Trencsén, Zsolna, Rózsahegy, Besztercebánya, Losonc, Miskolc, Kassa, Sátoraljaújhely, Ungvár, Munkács, Nyíregyháza, Szatmárnémeti, Debrecen területén — megfigyelő állomásokat állítottak fel.

A kassai és pozsonyi katonai parancsnokság területére az egységes védekezés céljából miniszteri biztosokat, más helyőrségekbe közegészségügyi felügyelőket rendeltek ki a járvány folytán elrendelt óvintézkedések végrehajtásának ellenőrzésére.

Annak érdekében, hogy kellő mennyiségű oltóanyag és szérum legyen a kolera és vérhas ellen, a belügyminiszter érintkezésbe lépett a németországi szer-

12 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen. Ló- és járműgények korlátozása.

13 Uo. 1290. doboz. 1917. márc. 15. 79/14. szám. Lóállomány kémélese.

14 Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. Magyar Országos Levéltár kiadványai, 1960. 91. o.

15 Uo. 100. o. 1914. okt. 19. A kolerával kapcsolatos intézkedések.

vekkal a kiviteli tilalom feloldása, az ország szükségleteinek kielégítése érdekében. A belügyminiszter a konstantinápolyi nagykövetség útján 45 kg ópiumot szereztetett be és a hazatérő futárral Budapestre hozatta.

A kormány által kiadott jegyzőkönyv szerint 1914. szeptember 15-től december 14-ig¹⁶ 3285 koleraesetet jelentettek be, melyek közül 1186 a polgári lakosság körében, a többi a katonák között jelentkezett. A nyilatkozat megállapítja, hogy a fenti számok nem tüntetik fel pontosan a helyzetet, egyrészt azért, mert a hadsereg szeptember végi, illetve október elejei visszavonulása közben a beteg katonákat nagy számban tették le a vasútállomásokon anélkül, hogy őket nyilvántartásba vették volna, másrészt pedig azért, mert a katonák között előfordult tömeges megbetegedésekről nincsenek pontos adatok.

A járványok mellett igen nagy számban fordult elő öncsonkítás, megnőtt az egészségügyi szolgálatnál jelentkező nemibetegek száma.

A harcéri betegmegfigyelő állomások működését miniszteri utasítás és „Szervi határozvány” szabályozta. A harcétről érkező katonáállományú, vagy civil személyek a megfigyelőállomásokon jutottak első ízben alapos tisztálkodáshoz, ruházatukat itt fertőtlenítették, s itt kaptak megfelelő fehérneműt.”¹⁷

A betegek vizsgálata után, szigorúan elkülönítették egymástól:

- a fertőző betegeket,
- a fertőző betegsége gyanúsakat (betegségi jelenségekkel),
- a fertőzésre gyanúsakat (azok, akik egészségesek, de fertőző betegekkel való érintkezésük folytán a fertőzésnek ki voltak téve),
- a sebesülteket és egyéb betegeket.

Néhány napi megfigyelés után kiderült, hogy melyik beteg szenved fertőző megbetegedésben. A láztalan, a ragályos betegség gyanúját nem mutató betegeket 5 napi megfigyelés után továbbszállították az ország belsejébe, a fertőző betegek viszont a megfigyelőállomáson maradtak gyógykezelésre. Azok a ragálymentes betegek, vagy sérültek is visszamaradtak, akiket sebesülésük, vagy betegségük miatt nem lehetett továbbszállítani. Megállapítható, hogy a megfigyelőállomások elsősorban valóságos szűrőkórházak voltak, amelyek feladata volt, hogy csak a nem ragályos betegeket engedjék a mögöttes ország-részbe. Elsőrendű fontosságuk tehát a háttország járványtól való megvédése volt.

A megfigyelőállomások élén a belügyminiszter által kinevezett miniszteri biztosok álltak, az egész állomás egységes közegészségügyi vezetése az ő kezükben volt. A betegek és sérültek elosztását az egyes megfigyelőállomásokra a miskolci és debreceni tábori, valamint a bécsi központi szállításvezetőség irányította. Meg kell állapítani, hogy a megfigyelőállomások rendkívül gyorsan működésbe léptek, ami, ha figyelembe vesszük a felállításukkal szemben támasztott nem kevés követelményt, igen jó szintűnek mondható.

A betegforgalomra vonatkozó adatok is sok mindenre engednek következtetni. A megfigyelőállomásokon megnyitásuktól 1915. június 1-ig összesen 274 773 beteg és sebesült fordult meg.¹⁸ A legnagyobb forgalma a debreceni állomásnak volt 60 422 beteggel, a legkisebb pedig a nyitraiak 5289 beteggel.

Ahogy a háború egyre inkább elhúzódott, a megfigyelőállomásokon is egyre több probléma vetődött fel. Különböző indokok alapján mind több olyan katonára került megfigyelőállomásokra, akiknek helye az arcvonalban lett volna. A Honvédelmi Miniszter 1915. június 20-án intézkedést adott ki, mely tartalmazta: „... Előfordult, hogy egyes megfigyelő állomásokon az ápolás alatt

¹⁶ Uo. 111. o. 1914. dec. 19. Koleramegbetegedések.

¹⁷ Gr. Maulth József: A harcéri megfigyelő állomásokról. Sátoraljaújhely, 1915.

¹⁸ Uo. 12. o.

levő legénységből m. kir. honvédeket, közös hadseregbelieket, sőt osztrák honvédet is visszatartottak a megfigyelő állomáson végzendő szolgálatra.

Ha a megfigyelő állomásokon m. kir. népfőlkelőkön kívül a haderő egyéb kategóriájába tartozó legénység volna még alkalmazásban, úgy ezek illetékes beosztásukba való elszállítás végett az irányító hatóságoknak haladéktalanul bejelentendők.¹⁹

Az a tény, hogy a megfigyelőállomásokra a belügyminiszter nevezett ki biztosokat, óhatatlanul súrlódásokat okozott a katonai parancsnokok és a belügyminiszter által kinevezett személyek között.

A honvédelmi miniszter 1915. február 12-én intézkedést adott ki az együttműködés javítása érdekében:²⁰

„... Tapasztaltattott, hogy a megfigyelő állomások katonai parancsnokai és miniszteri biztosai között gyakran merülnek fel súrlódások és oly nézeteltérések, melyek a megfigyelő állomások fontos céljainak elérését hátráltatják.

A parancsnokság a megfigyelő állomásra háruló feladat sikeres megoldása érdekében a miniszteri biztossal a hatáskörét érintő ügyekben mindenkor egyetértőleg járjon el, azt a lehetőséghez képest támogassa, súrlódásokat okvetlenül kerüljön és arra törekedjék, hogy a kellő előzékenység gyakorlása által, sőt még önmegtagadás által is, a működésüknél annyira szükséges összhang és kölcsönös megértés mihamarabb létrejöjjön, illetve, hogy az meg ne zavartassék.”

A világháború második évében már Budapesten is egyre több háborús sérült volt látható. Különösen azok keltették fel a járókelők figyelmét, akiknek valamelyik végtagja hiányzott, s beilleszkedésük a társadalomba ezáltal nehéz volt. 1916. április 8-án a honvédelmi miniszter utasítást adott ki az amputáltakkal kapcsolatban:²¹

„Tapasztaltattott, hogy Budapest terein, utcáin gyakran találkozni olyan amputáltakkal, kiknek műtéti sebe már begyógyult és mégsem kerülhetek még be a Rokkantügyi Hivatal Thimót utcai utókezelő gyógyintézetébe, hol az amputáltak művégtagjaikat átlag két hét alatt megkaphatják.

Felesleges külön hangsúlyoznom, hogy amputáltjaink ilyen állapota első-sorban magukra a katonákra, de a közvéleményre is a legrosszabb befolyással van, éppen ezért a legnagyobb súlyt helyezem arra, hogy az amputáltak a lehető legrövidebb idő alatt a gyógyintézetbe felvétessenek.”

A háború alatt a mérhetetlen személyi veszteségek egyre inkább megoldhatatlan feladat elé állították a csapatokat új személyi állománnyal ellátó szervezeteket. Az arcvonal egyre több, a háború poklát elviselni képes katonát követelt, s ez már nem volt teljesíthető.

A Honvédelmi Miniszter 1917. július 13-án „A legénység alkalmassági fokának megítélése” tárgyában intézkedést adott ki a honvéd kerületi parancsnokságok részére, s ebben megállapította, hogy a világháború nagy emberanyag-szükséglete már jóval korábban nem csak arra kényszerítette a hadvezetőséget, hogy a hadrakelt sereghez pótlási célokra idősebb állományt is bevonul-tasson, hanem arra is, hogy a korábban alkalmatlannak minősített állományból újból válogasson. A miniszter alapelvül azt határozta meg, hogy „ha az emberanyagban nem is válogathatunk, a csapatok állományát be kell töltenünk és fenn kell tartanunk.”²²

1914 szeptember hónapban még az időjárás sem befolyásolta az ellátást, a lóállomány ereje nem volt még felőrölve, de a 39. honvéd gyaloghadosztály

19 HL I. világháború. 4623. doboz. Egészségügy 3569. B. I. 33—1915. HM 151.055. sz. 1/a.

20 Uo. B. I. 33/47. HM 35363. sz. Súrlódások kerülése. Bp., 1915. febr. 12.

21 Uo. 4624. doboz. HM 105. 126/3—1916. Amputáltak átadása a Thimót utcai utókezelő gyógyintézetnek.

22 Uo. I. világháború. Egészségügy. 1917. HM 11927.

lőszerellátása már akadozott, amit az 1914. szeptember 11-i „Napi leírás” bizonyít.

„... Az esesettektől és sebesültektől a lőszer feltétlenül elveendő, miután a nagy lőszer elhasználás mellett pótlásra hátulról nem lehet számítani. Ahol szükséges, a lőszert ki kell egészíteni. A mai napra csak kevés lőszer utánszállítás várható, a lőszerfelhasználást szabályozni kell.”²³

Már 1914-ben világhossá vált, hogy a hivatásos tisztek nagy veszteségaránya éreztetni fogja hatását a harctevékenységek vezetésében. Ezért 1914. december 20-án a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka a VI. hadtest által kiadott tapasztalatokat az alárendeltek részére megküldte. Ebben található az alábbi megállapítások:

„... a csapatokat úgy kell kiképezni, hogy ne csak akkor menjenek előre, ha őket a tisztt vezető, hanem parancsra akkor is, ha a tisztt a rajvonal mögött azt parancsolja. A tisztt meg maradjon is hátul, mert ő onnan jobban tudja őket egyöntetű felugrásra ösztökélni stb. A tiszttnek elöl és külön való felugrása és az ezzel tévesen magyarázott bátorság mutatása volt az oka, hogy az első harcnapokon a legtöbb tényleges tisztt hősi halált halt.”²⁴

*

1915-ben már komoly problémát jelentett az úgynevezett „senki földjéről” a sérültek hátraszállítása. 1915. március 20-án az arcvonalból jelentették, hogy éjszaka a sérülteket nem lehet hátraszállítani az arcvonal elöl. Egy sebesült, aki egyedül hátravonszolta magát, elmondta, hogy az arcvonal előtt 30—40 sérültet látott, akik azóta valószínű, hogy a segítség hiánya miatt meghaltak.²⁵

A temetetlen holttestek mind a magyar, mind az orosz katonai vezetésnek gondot okoztak. A 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága levélben fordult a szemben álló orosz parancsnoksághoz:

„... Orosz Parancsnok! Az orosz csapatok eddig lehetlenné tették, hogy a halottakat eltemessük. Melegebb időjárás beálltával orosz és saját katonáink holtteste feloszlásnak indul.

Közös megegyezés tárgyat képezne tehát az, hogy ki-ki saját halottait március 22-én 14.00—16.00 között temesse el. Ez idő alatt a tűzharcnak szünetelni kellene, az állások között csakis fegyvertelen katonák végezhetnék ezen munkát.”²⁶

A szembenálló orosz csapatok parancsnoksága az okmányra válaszolt, melyben a konkrét kérdéseket rögzítette a halottak eltemetése érdekében.

A személyi állományban beállt hiány a 39. honvéd gyaloghadosztálynál is éreztetta hatását. Hadfy Imre altábornagy, hadosztályparancsnok 1915. június 2-án a 16. honvéd gyalogezrednek utasítást adott arra, hogy minden felesleges embert osszanak be a rajvonalba. Az intézkedés kitér a szakácsokra és egyéb hadtápbosztású katonákra is. Az ezred ellátásáért felelős Róth Rezső százados az intézkedést végrehajtotta, de egyben jelentette is, hogy az utasítás végrehajtása után minden mozgókonyhánál csupán egy szakács maradt, ami az élelmellátást súlyosan befolyásolja.²⁷

²³ I. világháború. 39. m. kir. honv. gy. ho. 1262. doboz. Eligazítás. 1914. szept. 11.

²⁴ Uo. 1265. doboz. 124/VI. Pótlásra küldött csapatok kiképzésére vonatkozó tapasztalatok. 1914. dec. 20

²⁵ Uo. 1265. doboz. 1915. márc. 20.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 1271. doboz. A m. kir. 16. honv. gy. e. pságnak, 1915. jún. 2.

Korábban utaltam arra, hogy az előjárók felvetették a parancsnoki állomány elsőként történő felugrását rohamnál, s úgy foglaltak állást, hogy a tisztnek nem feltétlenül fontos mindig elől lennie.

A háború későbbi szakaszában — valószínűleg sok összetevő következtében — a korábbi nézetek felülvizsgálatára volt szükség, amit bizonyít a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnokának 1915. október 13-i parancsa, amely többek között tartalmazta:

„... a helyes közfelfogás oda megy, hogy én, mint szakasz-, század, illetve zászlóaljparancsnok csapatommal élek-halok, és határozottan ferde, fonák helyzetbe jut az az alparancsnok, akinek csapata az ötszörös túlerővel szemben hősiessen elpusztult, maga a parancsnok ellenben — csodák csodája — ép bőrrel menekül ki a csávából. Az alparancsnokok nem csak vezetik csapatukat, hanem egyúttal személyesen vezérlik is, azzal együtt élni-halni kötelesek. Minden más felfogás tarthatatlan. Ez okból elrendelem, hogy a jövőben úgy támadásnál, mint védelemnél a szakasz-, század-, zászlóaljparancsnokok a fentiek szellemében személyesen vezéreljék csapatunkat”.²⁸

1915 decemberében a 39. honvéd gyaloghadosztálynál a krónikus zsríhiányt a vágásoknál nyert marhafaggyúval pótolták.²⁹ Az állattápban meglévő hiányok miatt elrendelésre került minden, helyszínen beszerzett és létszámon felüli ló leadása.

A háterszágnak egyre nagyobb szüksége volt az arcvonalon levágott, vagy elhullott állatok csontjára. Ennek begyűjtése azonban — több okból — nem úgy haladt, mint azt a katonai vezetés tervezte. A csontgyűjtés fontosságát bizonyítja, hogy e tárgyban Arthur Arz tábornok, a VI. hadtest parancsnoka több intézkedést adott ki. Az 1915. december 12-i intézkedés szerint:

„A hadtestparancsnokság a hadtest körletében elhullatott csontfélék pénzért való átvételét szerződésileg biztosította. Ezen mozgalom eredményeihez képest — magasabb helyről esetleg nyerendő jóváhagyás után — tervbe vétetett egy, a mozgósított hadtest rokkantjait, továbbá az elesettek, vagy a háborúban elhaltak özvegyeit és árváit segélyező alapítvány létesítése.”³⁰

Elrendeltetik:

1. A vágásoknál nyert mindenféle csont az egyes vágóhelyen gyűjtendő, ugyanott adandók le az étkezésnél nyerhető csontok is.

2. Az összegyűjtött csont hetenként egyszer leadandó.

3. A csontok, egészségügyi szempontból, leadás előtt a húsrészekről lehetőleg megtisztítandók.

A magas ár dacára — 12,5 Korona/mázsa — a sajnos nagy szükséghez képest csak úgy érhető el kellő eredmény, ha minden tényező a maga hatáskörében igyekszik ezen nemes célt szolgáló bajtársi mozgalomért fáradozni.”

A hideg idő beálltával az ellátó szolgálat területén az élelmezésen kívül a ruházati szolgálat helyzete is válságos volt. A fagyások miatt a hadtestparancsnok 1915. december 17-én intézkedést adott ki a „Ruhával való gazdálkodás” kérdéseiben, melyben kitért az alábbiakra is: „... jelenteni kell, hogy valamennyi ember el van-e látva 2 pár lábbelivel, van-e minden katonának 2 rend fehérneműje és 3 pár kapcája. Semmi szín alatt nem szabad előfordulnia annak — ami a legutóbbi fagyásoknál előfordult —, hogy az embereket ruhahiány, vagy nem megfelelő lábbeli folytán a fagy által sérelem érje”.³⁴

28 Uo. 1274. doboz. 436/6. op. szám. 1915. okt. 13.

29 Uo. 1276. doboz. 1915. dec. 26.

30 Uo. 1276. doboz. 345/XI. H—1915.

31 Uo. 1276. doboz. 1003. o. Ruhával való gondoskodás. 1915. dec. 19.

A háború első éve után már folyamatosan látnak napvilágot a takarékos-ságot, az egyes anyagokat helyettesítéssel pótlendő intézkedések. Erről olvashatunk az 1915. december 2-i „Anyagi Intézkedés”-ben:

„A mögöttes ország általános zsiradék hiánya következtében a szappanelő-állítás nagy nehézségekkel járt, ezért a szappannal való különös takarékos-ság elengedhetlenül szükséges.”³²

Ahogy a tiszti állomány létszáma csökkent, úgy vált egyre jellemzőbbé, hogy a hadtápszolgálat tisztjeit egyéb szolgálatok ellátásával is megbízzák. Sajnos, az egyébként is sok gonddal küzdő élelmezési tisztek voltak azok, akik saját szolgálati áruk beszerzésein kívül még számtalan egyéb elvárásnak is meg kellett, hogy feleljenek. A hadosztályparancsnok intézkedésében tiltotta meg az élelmezési tisztek egyébirányú megbízását, mivel minden egyéb tevékenység a legénység élelemellátásának rovására volt csak végrehajtható. Az élelmezés helyzetét megvilágítja Hadfy tábornok 1915. február 5-i rendelete:

„Tapasztaltatott, hogy egyes gyalogezredek-nél a rajvonalba levő századnak a felvételezett élelmiszer pótlékok és mellékévezeti cikkek nem szolgáltatnak ki a kívánatos gazdagabb kiméretben. Felhívom a parancsnokságok figyelmét az e tekintetben már többször kiadott intézkedésekre, és hogy minden eszkö-zel hassanak oda, hogy a rajvonalba levő csapatok (esetleg a törzsek és tar-talék rovására is) élelemmel a leggazdagabban elláttassanak. Tapasztaltatott továbbá, hogy a rajvonalba küldött étkezés oda rendszerint hidegen érkezik, miáltal az élvezhetetlen lesz, és a legénység egészségügyi állapotát is hátrá-nyosan befolyásolja, valamint, hogy főzeléket és tésztát e csapatok csak szór-ványosan kapnak.”³³

A világháború során a hadrakelt sereghez igen nagyszámú polgári állami alkalmazott került beosztásra. A polgári alkalmazottak részére külföldi tartó-zkodás esetén 50%-os pótlék járt. A rosszabbodó helyzet miatt ez a pótlék 1915. január 1-i hatállyal megszünt, ettől kezdve csak azt az illetményt kapták, amit a belföldi állomány.³⁴

A háború velejárója lett a rémhírek terjesztése, a katonaállomány megrövi-dítése. Egy, a 39. honvéd gyaloghadosztálynál 1915. február 10-én megtartott el-igazításon a parancsnok az alábbiakat mondta: „Értesültem, hogy a leghihetet-lenebb — jó és rossz — hírek keringenek szájról szájra. Különösen altisztek, de tisztek is, kik az anyaországból, vagy hadtápkörletből jönnek, terjesztői az ilyen híreknek. Felhívom a figyelmet arra, hogy a IX. hadicikk 5. pontja el-tiltja rossz harcjelentések terjesztését. Megparancsolom, hogy minden, ez el-len vétő haditörvényszékiileg kezeltessék.

Panasz érkezett, hogy úgy az adományokból a legénységnek járó rész, vala-mint az egyes legénységi állományú egyének címére érkezett cikkek és pénz-küldemények továbbítására nem fordítatik a megkívánt lelkiismeretesség, úgy hogy a legénységnek szánt cikkek és pénzküldemények hivatlanok kezébe jut-nak. Kimutatható, hogy a legénység részére szánt meleg alsóruha kereskedők által feltűnően magas árak mellett, más személyeknek lettek eladva.

Továbbá altisztek a legénység kárára büntetendő módon, állítólag olyképpen is gazdagodtak, hogy a legénység részére átvett pénzüsszegek kiszolgáltatásán ezen összeget ugyan helyesen köztölték, de emellett egy nagyobb bankjegy fel-váltását kérték, amire az illető katona képtelen volt. Azon ígéretnek, »a pénzt legközelebbi alkalomkor átadni« azután nem tett eleget.³⁵

32 Uo. 1276. doboz. Materielle Weisungen. 335/I. 1915. dec. 2.

33 Uo. 1276. doboz. 1008. o. Anyagi intézkedés. 33/I.

34 Uo. 1277. doboz. Nr. 37/I. Bobowa, 1915. febr. 5.

35 Uo. 1277. doboz. K. ung. 39. H. Itd. 2157. ikt. szám.

Végül panasz merült fel arra nézve is, hogy dacára a csapatoknak utánszállított nagymennyiségű gyújtónak, zsidó kereskedők a legénységnek elképzeltet- len magas árak mellett (1 doboz 12 fillér) árusítanak gyufát. Ezek nemcsak a csapatok károsodását vonja maga után, hanem alkalmas arra is, hogy a legénység bizalmát a róluk való gondoskodásban csökkentse.”

1915-ben az 1915. XII. 31-i H 365/XIV. számú rendeletben rövid ideig „Élelem pótlékot” engedélyeztek a harcokban ténylegesen részt vevő, vagy állandó készültséget adó csapatoknak. 1916 január hónap végéig engedélyezte a hadtest „Egészségügyi pótlék” kiadását a harcoló csapatok részére. Ennek egy adagja 1,6 g teát, 30 g cukrot és 2 cl rumot tartalmazott.³⁶

1916 elején a széna- és szalmaellátás utánszállításában jelentkező gondok miatt az előljáró elrendelte a szigorú takarékossgot, valamint a helyettesítést. A szalmát általában csakis mint lőtápot, széna helyett volt szabad felhasználni. Fedezékekben és fekhelyeken szalma helyett fagyapot használatát rendelték el.³⁷

A háború olyan jelenségeket is felszínre hozott, amit a katonai vezetés nem volt képes megakadályozni. 1916-ra napirenden voltak a polgári lakosság kárára katonák által elkövetett fosztogatások és lopások. Különösen azokban a körzetekben, ahonnan a polgári lakosságot kiköltöztették, a rögtönítelő eljárás ellenére mindennaposak lettek a fegyelem meglazulását jelző cselekmények. Szükségessé vált a hátszországba, vagy a hadtápkörletbe induló állomány fokozott ellenőrzése.³⁸

1916-ra a 39. honvéd gyaloghadosztálynál olyan helyzet alakult ki az ellátásban, ami az alábbi intézkedés kiadásához vezetett: „... minden felesleges, vagy hasznavehetetlen cikk (filc, felső csizmák stb.) valamint főleg piszkos fehérnemű és halottak, sebesültek (az oroszok is) talált holmijai a legnagyobb gondal gyűjtendőek és az élelmezési hivatalnak leadandók.”³⁹

A Monarchia gazdasági kimerülése, a háborús költségek növekedése a gazdasági vezetés részéről a felhasználások csökkentését, a takarékossg fokozottabb érvényesítését, míg a csapatok részéről az ellátási problémák viszont az egyre nagyobb készletek felhalmozására való törekvést eredményezte. A harcoló állomány igyekezett bankjegyeit aranypénzre váltani, bízva annak jobb értékállóságában. Az egységes ellátás érdekében az utasítások tiltották hazai területen bizonyos élelemanyagok felvásárlását a csapatok által.⁴⁰ Ezt azonban a háború folyamán, éppen a hiányok következtében — vagy anyagi előny reményében — nem mindig tartották be. A fentieket igazolja az 1916. január 22-én kelt rendelet, mely szerint: „Ismeretes tény, hogy nagymennyiségű hazai aranypénz, valamint a rubelérték aranypénzei is találhatóak a harctéren levő tisztelnél és legénységnél, melyek ily módon tulajdonképp céljuktól elvonatnak. Ellenségeink szándéka Monarchiánkat nemcsak hadműveletileg, hanem közgazdasági téren is tönkretenni.

Ezért elsődleges hazafias kötelessége minden katonának, kinél aranypénz van, ezt közvetlenül az illetékes katonai pénztár útján bankjegy ellenében leadni, s ezáltal aranykészletünket erősíteni. Dacára azon ismételt rendeleteknek, hogy kenyér és lőtápterményeknek, továbbá hüvelyes veteményeknek a katonaság által való megvétele a belföldön tilos, ezen cikkek parancsnokságok,

36 I. világháború. 39. honv. gy. ho. 1277. doboz. 189. op./VI Eligazitás, 1915. dec. 10.

37 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen. 1916. febr. 3.

38 Uo. 1278. doboz. Nr. 10/I. 1916. febr. 10. Anyagi intézkedés.

39 Uo. 1278. doboz. 11/7. op. sz. 1916. jan. 11. Rendszabályok fosztogatások és lopások meggátolására.

40 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen, 1916. jan. 21. Külső anyagigénylés korlátozása.

csapatok és intézetek, sőt egyes személyek által is megvétettnék, vagy lefoglaltatnak.

A gabonaneműeknek a katonaság által való megvétele az ország polgári lakossága részéről visszaélésre nyúlt lehetőséget azáltal, hogy a termelők gabonaneműkben, őrleményekben és hüvelyes veteményekben levő készletüket a fennálló tilalom ellenére magánúton adják el, s arra hivatkoznak, hogy ezen készleteket a katonaság vásárolta meg, amit nem lehet mindig kétséget kizáróan ellenőrizni.”⁴¹

*

A világháború olyan gyorsan változtatta meg a kezdeti lelkesedést éppen az ellenkező irányba, amire kevesen számítottak. Az 1915 eleji kárpáti téli csata idejére a terep, az időjárás, az ellátás, de nem utolsósorban a békefelkészítés hiányosságai következtében a problémák tömege jelentkezett.

A mély hóban a harcoló csapatok kifáradtak, sebesültjeiket nem tudták időben hátraszállítani, ami azt jelentette, hogy sokan közülük megfagytak, mielőtt az orvosi segítség megérkezett volna. Ilyen körülmények mellett, hogy a harcérték fenntartása biztosított legyen, ember és állat számára egyaránt szükséges lett volna a fokozott táplálkozás, a meleg ruhával történő folyamatos ellátás, a pihenő alatti meleg szállás biztosítása. Mivel ezeket nem tudta biztosítani az ellátószolgálat, előfordult az a helyzet, amire békében senki nem számított. A hadosztályok lovasságának nagy részét az állatok kimerülése miatt már ebben az időben hátsóbb terepszakaszra kellett vinni. Felmerült a nagy kérdés: a szűkös utanszállítási lehetőségeken belül mi kapjon elsőbbséget: a lőszer, vagy az élelem? A válasz egyszerűnek tűnik, de mit ért a lőszer, ha a katonák tömege éhezett? Más oldalról viszont a jóllakott katona is harcképtelen, ha nincs lőszere.

Ahogy az arcvonalak megmerevedtek, egyre nehezebbé vált az első lépcsőben harcoló katonák élelemellátása. Az első vonalba az élelmet az ellenség közelsége miatt napjában csak egyszer, főleg éjszaka lehetett kiszállítani. A hideg időben a katona számára az életet jelentette a meleg tea, vagy kávé, de napközbeni kiszállítása igen nehéz volt.

Az ellátásban meglevő problémák azt eredményezték, hogy az állomány teljesítőképessége csökkent, nem lehetett nehéz terepen folyamatos támadó tevékenységet folytatni, de főleg nem volt lehetséges az ellenség üldözése. A terep, az időjárás, a nagy területi kiterjedés szükségessé tette, hogy a tartalékok az első lépcsőhöz közel kerüljenek elhelyezésre, így számukra is csak óhaj maradt a meleg épület, a tisztálkodási lehetőségek biztosítása.

Már a háború elején bizonyossá vált, hogy Oroszország a maga személyi és anyagi lehetőségeivel a veszteségeket sokkal gyorsabban képes pótolni, mint a Monarchia, és különösen Magyarország, ahol a háború elején a katonailag képzett állomány gyakorlatilag már a hadrakelt sereg kötelékében állott.

A háború későbbi időszakában az ellátás hiányát már a hátország, a lakosság széles rétegei is megérezték. Az ellátás problémáit a katonai vezetés, azon túl, hogy leírta, a gyakorlatban a második világháborúra való felkészülés időszakában sem szüntette meg.

1917-ben a csapatoktól érkező jelentések és a válaszintézkedések egyre jobban láttatták az ellátás problémáit. 1917. március 21-én az előljáró parancsnokság egy zászlóaljparancsnok jelentésére hivatkozva — mely azt tar-

41 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen. 1916. jan. 22.

talmazta, hogy a legénység nagyon le van gyengülve, s ez az állapot még fokozódni is fog — megállapítja, hogy erről szó sem lehet, legfeljebb a pihenésre szánt időt nem jól használják fel.⁴²

A megváltozott helyzetet jól jellemzi 1917. március 22-én a 39. honvéd gyaloghadosztály megbízott parancsnokának megállapítása, mely szerint: „A legutóbbi menetalakulatoknak az ezredekhez történő besorolása alkalmával néhány legénységi állományú egyént megszólítottam, s azt a kérdést intéztem hozzájuk, vajon szívesen, örömmel jöttek-e ki a harctérre? A feleletek némelyike nem a legkedvezőbb megvilágításba helyezte csapatának szellemét, amiből arra lehet következtetni, hogy az alacsony szellemi nívón álló embereknek a katonai érények emelése és az erkölcsi nevelés terén a póttesteknél nem adatott meg ama felette beható és minden esélyre kiterjeszkedő gondos oktatás, amelyre nekünk szükségünk van.”⁴³

Daubner ezredes, 1917. április 13-án már kénytelen volt a személyi állományban meglevő hiány miatt olyan intézkedést kiadni, melyben hivatkozik a hadosztály mögött levő tartalékok rendkívül kis mennyiségére, s ezáltal az ellenségnek arra a lehetőségére, hogy kellő ellenállás hiányában komolyan veszélyeztesse a tüzérséget. Ezért elrendelte, hogy a szakácsok, híradók, műszakiak, málhásállat-vezetők, küldöncök stb. felhasználásával osztagokat kell megalakítani, s legalább rövid ideig így kell lassítani az ellenség előnyomulását.⁴⁴

1917. május 8-án⁴⁵ az „Anyagi utasításokban” elrendelésre került, hogy a rendelkezésre álló kenyérgabona-készlet szűkös volta miatt a hátszág után (a kenyérrilleték a hátszágban ekkor 400 g — Sz. L.) a hadrakelt seregnél is le kell szállítani a kenyéradagokat. A közvetlen harctevékenységet nem folytató állomány kenyéradagját a harcolókéhoz viszonyítva nagyobb mértékben csökkentették. A csapatok a csökkentett normákra talán a legegyszerűbb módon reagáltak: a valóságosnál nagyobb létszámot számoltak fel az ételmezésnél, ezzel ellensúlyozva a normacsökkentést. Ellenőrzésekkor ezek általában kiürültek, amit az eredeti okmányok bizonyítanak.⁴⁶

A háború harmadik évében a katonai vezetés már olyan módszereket vezetett be a különböző anyagok összegyűjtésére, melyekre korábban senki nem számított. Ilyen volt a zsiradékgyűjtő készülékek beállítása, amire 1917. július 7-én intézkedtek: „... a hadsereg-főparancsnokság zsiradékgyűjtő készülékeket állítat be szappan előállítására alkalmas zsírhulladéknak az öblögető és mosogató léből való nyerésére. Ezek a konyha közelében állítandók fel, az összes öblögető víz a tölcser alakú beöntő nyílásba öntendő, az összegyűjtött zsiradék pedig leadandó.”⁴⁷

Egyre nehezebb helyzet elé állította a vezetést a ruházati ellátás kérdése. Az 1917. július 29-én kelt „Anyagi Utasítások” — minden magyarázat nélkül is — bepillantást adnak a helyzetre: „... A hadügyminisztériumban megállapítást nyert, hogy a hasznavehetetlen cikkeknek a kiutaltak ellenében való leadása igen szomorú képet mutat. Ezen körülmény azt bizonyítja, hogy mindenfajta anyagra való takarékosagra vonatkozó, gyakran kiadott rendelet nem tartatik be. Ma amidőn többé lehetetlen a hadrakelt sereg ruhaszükségletét hiány nélkül kiutalni, a ruharaktárak készletei kiürültek, a mögöttes ország csapatai kizárólag ócska, a katonás külsőnek alig megfelelő egyenruhában járnak, a pol-

42 Uo. 1291. doboz. 1917. márc. 21. Munkaidőszabályozás, erőállapot fenntartása.

43 Uo. 1917. márc. 22. A legénység erkölcsi erejének nevelése és emelése.

44 Uo. 1292. doboz. 1917. ápr. 13., 777. szám.

45 Uo. 38. sz. Anyagi utasítások. Kenyéradag leszállítása.

46 Uo. 1292. doboz. 1917. május 20. Útközetlétszám és ételmezési létszám közötti különbözet.

47 Uo. 1293. doboz. Anyagi utasítások. 1917. júl. 7. Zsiradékgyűjtő készülékek.

gári lakosság immár a legrendkívülbb ruha és lábbeli szükségben szenved, az ócska ruha leadása elsőrendű fontossággal bíró tényező.⁴⁸

A téltre történő ruházati felkészítés a hiányok miatt az ellátószolgálatot megoldhatatlan feladatok elé állították. Hiába rendelték el, hogy meleg ruházatot csak a leadott nyári ruházat ellenében lehet kiszolgáltatni, a katonák nagy részének nyári fehéreneműje sem volt. A hiányok miatt az első vonalban harcoló állományon kívül általában csak egy takarót lehetett biztosítani.⁴⁹

A hideg idő beálltával a ruházati hiány meghatározó tényezővé kezdett válni. Így az egyik, 1917. október 31-én keltezett intézkedés már a valós helyzetet tárja elénk. „... a szeptember hóra igényelt ruházat, felszerelés, javítóanyag és bőrről szóló elosztó mellékelten kiadatik. A készletek rendkívül szűkös volta és a hadsereg-főparancsnokság nagyon csekély kiutalása folytán az 1. hadsereg-parancsnokság a legtöbb cikket csupán csökkentett mennyiségben, vagy egyáltalán nem utalta ki. Ezen kiutalásnak elégnék kell lennie. Rendkívüli kiutalások nem eszközölhetők. A legénységnek még használatban levő cérna-ruházat legalább részbeni kicserélhetőségének megkönnyítése céljából a 6. hdt. parancsnokság 1650 zubbonyt, mint októberi kiutalást bocsátott a hadosztály rendelkezésére. Azon embereknel, akiknek ez idő szerint új gyapjúruházat ki nem volna adható, a cérnaruházaton kívül, pótlásképpen egy ócska, esetleg hasznavehetetlen gyapjúruha meghagyandó.”⁵⁰

Nem volt jobb a helyzet 1917-től az élelmezés területén sem. Nem nehéz elhinni, hogy a több éve felváltás nélkül, komoly fizikai és pszichikai megterhelésnek kitett katonaiállományuk állandóan változatosabb, kalóriadúsabb táplálékra lett volna szüksége. A valóságban azonban a normák folyamatos csökkenése, a minőség romlása volt jellemző. Ezt a helyzetet tükrözi egy 1917. augusztus 10-én kiadott intézkedés: „... a csalán leveleivel eszközölt főzési és étkezési próbák igen kedvező eredményt mutattak. Ezen levelek ismételt párolása után, apróra vágva elkészítve, mint a spenót, vagy főtt burgonyával keverve, kitűnő, nagyon tápláló és ízletes főzeléket képeznek. A gyűjtés mindazonáltal a szövési célokra gyűjtendő csalánszárak kimélésével oly módon eszközölendő, hogy az alsó levelek vágassanak, vagy fosztassanak le, a csúcs azonban a csalán végleges levágásáig meghagyassék, hogy a növény sudár növényében ne szenvedjen. Az összes alakulatok utasítatnak ezen kitűnő főzelékpótlék lehetőség szerinti gyűjtésére, hogy ezáltal a legénység élelmezésében némi változatosság is elérhető legyen.”⁵¹

A Központi Hatalmak a tengeri háború kiszélesedésével egyidőben a katona számára oly fontos tea alapanyagától lényegében elestek, így szükségessé vált ezek pótlása más anyagokból. 1917. október 9-én a teapótléokra az alábbiak szerint intézkedtek: „... Tekintettel a tea-utánszállítás beszüntetésére, és a tea-ban való téli nagy szükségletre, egy pótszer előállítására és így téli készlet gyűjtésére az alábbi kipróbált és bevált eljárás közöltetik:

Az eper és szederlevél, amíg zöld, gyűjtendő. Hibás, vagy ragályos betegség által megtámadott levelek ne legyenek közöttük. A levelek nem a napon, hanem langyos melegítőkön, füstmentes tűzön, lapos kosarakban szárítandók, míg megfonnyadnak. A fonnyadt levelek kézzel összesodrandók. Az összesodort levelek gyenge tűzön kézzel való forgatás mellett addig szárítandók, míg merevek és sötét színűek lesznek. A további kezelés és megőrzés olyan, mint a közönséges teánál. Különösen utaltatik azzal, hogy a tél folyamán tea-utánszállításra szá-

48 Uo. 1293. doboz. 66. sz. Anyagi utasítások. 1917. júl. 29. Ócska ruha leadása.

49 Uo. 1295. doboz. 870. sz. Iratjegyzék. Anyagi utasítások. 1917. okt. 12. Téli óvszer kiutalása.

50 1295. doboz. Iratjegyzék, 1001. szám. 1917. okt. 31. Anyagi utasítások. Ruházati kiutalás.

51 Uo. 1294. doboz. Anyagi utasítások. 1917. aug. 10.

mítani nem lehet, s ezért minden parancsnokságnak (különösen kórházaknak) magának kell gondoskodni.”⁵²

1918-ban a csapatok egy része kivonásra került rekvirálás céljából. A lakosság igen ellenségesen fogadta a lakóházát, pincéjét feldúló katonákat. Ebben az időben egyre inkább előtérbe kerültek az állomány figyelését, levelezésének ellenőrzését elrendelő, illetve szigorító intézkedések. 1918-ra a délnyugati hadszíntéren a katonák átlagos testsúlya 55 kg volt. Ilyen körülmények között kellett a rendkívüli feladatokat megoldani.

*

A hadműveletek, a fegyveres küzdelem mindenoldalú (és ezen belül anyagi) előkészítése feltétlenül magában hordozza a győzelem, vagy a kudarc csiráját. Az első világháborúban a Monarchia hadseregére is igaznak bizonyult Moltke azon megállapítása, mely szerint egy kellően elő nem készített, hibás felkészülést a harc folyamán alig lehet jóvátenni.

Az első világháborúról joggal elmondható, hogy a korábbi fegyveres küzdelmektől eltérően már valóban az anyag, a technika, a gépek háborúja volt.

Az első világháborúra, eltekintve az első időszakról, döntően az állásharcok voltak jellemzőek. Ez viszont általában sokkal nagyobb anyagszükséglettel jár, mint a mozgóháború. A műszaki munkák előkészítése elhúzódik, a fedezékek kiépítéséhez tömérdek anyag szükséges. Korabeli szerzők felmérték, hogy csupán 1915 decemberéig a németekhez beosztott osztrák–magyar csapatoknak kizárólag állás kiépítéséhez 333 t szög, 15 000 ablak, 105 000 tekerics kátrány-papír, 90 000 szerszámkészlet kellett.

Az Isonzo-hadsereghez csupán 1917 márciusában érkezett levelek és levelezőlapok száma 15 millió volt; újság 2,5 millió, 500 000 db minta érték nélkül; 500 000 postacsomag és 100 000 ajánlott levél. Ez a hadsereg a fenti időben elküldött 23 millió közönséges levelet, 100 000 ajánlott levelet, 5 ezer csomagot. Ez mintegy 840 vagon anyagnak felel meg.⁵³

Németországban 1913-ban dr. Riesser könyvet írt, melyben figyelmeztetett arra, hogy fel kell készülni a több évig tartó háborúra, de intelmét nem fogadták meg. A Monarchiának az ellátás gyakorlatilag a mozgósítás első napjától gondot okozott, hiszen már ekkor olyan tömegben vonultak be a tartalékosok, hogy ellátásuk, fedél alá juttatásuk, felszerelésük komoly problémát jelentett.

A négyéves háborúban az ellátási nehézségek, különösen az élelmezés elégtelensége miatt a harcoló csapatok sokszor a szó valódi értelmében éheztek. A hiányos táplálkozás ember és ló számára egyaránt azt jelentette, hogy egyre kevésbé tudja teljesíteni a vele szemben megszabott követelményt. A háború befejező szakaszában a ruházati ellátás hiánya miatt a katonák tömegeinek hiányzott a fehérműve, a hó- és jégmezőkön harcoló katonák lábát alig védte valamit.

*

Munkámban szerettem volna bizonyítani, hogy az első világháború kitörése óta eltelt hetven évben nem avult el jó néhány ellátási kérdés. A rendelkezésre álló irodalom, eredeti okmányok jól szolgálhatják a tapasztalatok gyűjtését, következtetések levonását. Szerettem volna bizonyítani, hogy az anyagi szolgálat minden szintű parancsnoktól megköveteli az állandó figyelmet, a reális feladatmeghatározást.

⁵² Uo. 1295. doboz. 856. sz. Iratjegyzék. 1917. okt. 9. Anyagi utasítások. Teapótlék eper és szederlevélből.
⁵³ Tanulmánygyűjtemény 40. szám. *Suhai Imre* ezds. Hadműveletek anyagi előkészítése.

Lajos Sauter

О ПРОБЛЕМАХ СНАБЖЕНИЯ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Место и роль матслужбы в ходе истории прошли значительные изменения. Появление миллионных армий, распространение современных систем вооружения в повышенной мере выдвинуло на передний план службу матснабжения.

Военное, да и политическое руководство не было в состоянии реально оценить вооруженные бои, сражения, предшествовавшие первой мировой войне. Исходя из неправильной оценки, предполагались быстро протекающие военные действия, поэтому подготовка к мобилизации экономики в мирное время едва велась, либо не проводилась вовсе. Поэтому мобилизацию экономики приходилось организовывать и проводить одновременно с боевыми действиями. Всесторонняя подготовка операций, боев и сражений безусловно носила в себе залог победы или зародыши неудачи. В первую мировую войну для армии монархии действительным оказалось заключение Мольтке о том, что неудовлетворительная или неправильная подготовка едва ли могут быть поправлены во время боя.

О первой мировой войне мы можем по праву сказать, что в отличие от предшествовавших войн это была действительно война материального снабжения, техники, машин.

В этой четырехлетней войне действующие войска много раз в буквальном смысле голодали вследствие трудностей снабжения, особенно недостатка продовольствия. Недостаточность питания приводила к тому, что ни люди, ни лошади не могли выполнять требования, которые ставились перед ними.

Большая часть вопросов снабжения не устарела и в наши дни. Снабжение и сегодня требует от командиров свех звеньев постоянного внимания и реальной постановки задач.

Lajos Szauter

ÜBER DIE VERSORGUNGSPROBLEME IM ERSTEN WELTKRIEG

Resumee

Die Stelle und Rolle des materialen Dienstes erlebten eine große Verwandlung während der Geschichte. Die Erscheinung der Massenheeren vom Millionenbestand, die Verbreitung der modernen Waffensystemen stellten den materialen Dienst allmählich in den Vordergrund.

Weder die militärische aber noch die politische Führung konnten die bewaffneten Kämpfe vor dem Ersten Weltkrieg real einschätzen. Infolge der falschen Einschätzung nahmen sie einen bewaffneten Kampf von schnellem Ablauf an und für die Mobilisierung der Wirtschaft fanden Vorbereitungen in der Friedenszeit gar nicht oder kaum statt. Die Mobilisierung der Wirtschaft mußte so gleichzeitig mit der Kriegstätigkeit organisiert und durchgeführt werden.

Die Kriegsoperationen durch oder ohne die Vorbereitung des bewaffneten Kampfes von allen Seiten tragen den Keim des Sieges oder des Mißerfolges in sich. Die Feststellung von Moltke galt für das Heer der Monarchie im Ersten Weltkrieg. Er hatte gesagt, daß eine nicht richtig bedachte, falsche Vorbereitung während des Kampfes kaum könne korrigiert werden.

Über den Ersten Weltkrieg kann man mit Recht behaupten, daß er abweichend von den früheren Kriegen schon wirklich der Krieg des Materials, der Technik und der Maschinen war.

Im vierjährigen Krieg hungerten die Kämpfenden Truppen wegen der Versorgungsschwierigkeiten und besonders wegen des Mangels an Lebensmitteln oft wortwörtlich. Die mangelhafte Ernährung bedeutete für Mann und Pferd, daß sie immer weniger die ihnen gegenüber gestellten Anforderungen entsprechen konnten.

Die meisten Versorgungsfragen sind auch heute nicht veraltet. Die Versorgung benötigt auch heute die ständige Aufmerksamkeit der Kommandeure von allen Stufen und die reale Bestimmung der Aufgaben durch sie.